

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ДУМКИ У ФОРМУВАННІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

Яковенко М. О., к.ю.н., доц.

кафедра організації правоохоронних та судових органів, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

Реорганізація органів досудового розслідування в Україні потребує врахування позитивного досвіду та існуючих національних правових традицій. Цей процес передбачає проведення комплексного історико-теоретичного аналізу правових інститутів на різних етапах державотворення. Такий підхід дозволяє визначити ефективні напрями розбудови правоохоронної системи, зокрема органів досудового розслідування. У зв'язку з цим, доцільно здійснити ретроактивний аналіз не лише юридичних пам'яток, що відображають функціональну модель досудового слідства та дізнання, але й дослідити вчення науковців, які формували правову думку в минулому. Варто наголосити, що правнича література, видана до 20-х років ХХ ст., більшовицькою владою сприймалася як класово-ворожа та контрреволюційна агітація. У результаті чого, переважна більшість цих видань були знищені, лише незначна їх кількість збереглися до сьогодні. Очевидно, такий стан негативно вплинув на розвиток вітчизняної юридичної науки, а тому існує нагальна потреба дослідити зазначені літературні джерела.

Перші ґрунтовні теоретичні осмислення проблем розслідування злочинів містяться у фундаментальних працях пореформеного періоду середини ХІХ століття. Вагомий вплив на формування правової думки того часу здійснили К. К. Арсенєв, Ф. В. Благовідов, В. О. Гаген, І. В. Гессен, А. Д. Градовський, В. М. Грибовський, Г. А. Джаншиєв, М. М. Карамзін, А. Ф. Коні, В. М. Латкін, М. В. Муравйов, Д. П. Нікольської, К. І. Пален, П. П. Панаєв, О. М. Познянський, Р. А. Рейс, В. С. Романовський, І. Т. Тарасов та інші. Вчення про функціональну модель попереднього слідства ХІХ століття викликає інтерес для засвоєння фактичного матеріалу. У них достатньо змістовно висвітлювалися процеси, що прямо корелювалися з трансформацією системи кримінальної юстиції та впливали на реорганізацію окремих інститутів кримінального судочинства. До цих чинників можна віднести різного роду політичні процеси, криміногенну обстановку, стан економіки, демографічну ситуацію в країні, зміну державного та адміністративного устрою тощо.

У результаті реорганізації судових інститутів на території України в 1864 році діяли три судові палати: Харківська, Одеська та Київська. Юрисдикція окружних судів поширювалася наступним чином: до Київської судової палати належали – Житомирський, Київський, Луцький, Могильовський, Ніжинський, Стародубський, Уманський, Черкаський та Чернігівський окружні суди. Одеській судовій палаті підпорядковувалися Вінницький, Єлисаветградський, Одеський, Кам'янець-Подільський, Кишинівський, Сімферопольський та Херсонський окружні суди. Харківській судовій палаті були підв'язні Воронезький, Катеринославський, Курський, Лубенський, Орловський, Острозький, Полтавський, Сумський, Харківський окружні суди [8, с. 133-134].

Для висвітлення функції досудового розслідування в означений період особливу цінність має праця професора І. Я. Фойницького «Курс кримінального судочинства» (Санкт-Петербург, 1912 р.). У розділі «Місце попереднього провадження», порівнюючи з правовими системами зарубіжних країн, автор системно дослідив функціональну модель органів попереднього слідства Російської імперії [11, с. 451-473]. Ним змістовно висвітлювалися передумови, що вплинули на трансформацію функціональної моделі поліції та судової влади у другій половині ХІХ ст. У кінцевому рахунку І. Я. Фойницький зазначив, що система правосуддя і, зокрема попереднє слідство, були малоефективними. Зазначений науковець констатував, що головними її недоліками було: 1) повна слабкість слідчої організації; 2) роздроблення судової організації та її недолугість по відношенню до селянського населення [11, с. 451-473].

Відомо, що до початку судової реформи 1864 р. попереднє слідство по всіх справах здійснювалося здебільшого поліцією. З прийняттям Установ 1860 р. формальне слідство було передано судовим слідчим. Попереднє розслідування поділялося на дізнання, яке провадилося поліцією, та попереднє слідство, що здійснювалося судовими слідчими. Необхідність такої диференціації та запровадження функції розслідування в органах судової влади була викликана тим, що поліція мала значно менший авторитет та довіру населення, аніж суд. Тому судові слідчі, функціонуючи в системі судової влади, мали гарантувати неупередженість та об'єктивність розслідування злочинів. З цього приводу М. В. Муравйов писав: «...следователь въ значительной степени держитъ въ своихъ рукахъ судьбу уголовной истины; онъ отискиваетъ ея следы, намечаетъ первые контуры и старается о томъ, чтобы эти легко ускользающая и трудноуловимья первоначальная очертанія преступленія дошли до судьи не изгладившись» [9, с. 327]. До того ж, такий структурний розподіл повинен був позитивно позначитися на якості кримінального провадження, сприяти максимально повному і всебічному дослідженню доказової бази: судовий слідчий виконував ті ж слідчі дії, що і жандарм, якому дозволено провадження дізнання, і заповнював прогалини та недоліки, допущені останнім на етапі дізнання [3, с. 217].

Вагомою для дослідження функції розслідування є праця К. К. Арсенєва «Судове слідство» (Санкт-Петербург, 1871 р.). Автор детально проаналізував процедурні аспекти збирання та

перевірки доказів як на попередньому слідстві, так і під час розгляду справи у суді. Досить ґрунтовно висвітлювалися тактичні особливості проведення окремих процесуальних дій. Аналізувалися початок судового слідства, допит свідків, виявлення та вилучення речових доказів тощо. На думку К. К. Арсеньєва, важливість проведення розслідування полягало в тому, що слідчий мав максимально швидко задокументувати подію злочину, систематизувати докази, перевірити їх належність та допустимість. Доказування у кримінальному судочинстві здебільшого було притаманно судовим слідчим. У свою чергу прерогативою поліції визначався розшук винних осіб та проведення дізнання. Документи, складені поліцією, мали меншу достовірність, ніж ті, що були оформлені судовим слідчим під час попереднього слідства. Проте, з міркувань доцільності К. К. Арсеньєв не відкидав можливості у невідкладних випадках перейняття функції попереднього слідства органами поліції. Проведення поліцією першочергових процесуальних дій здійснювалося як крайній захід, якщо їх зволікання може призвести до невідворотних наслідків. Наприклад, огляд місця пожежі зі складанням відповідного документу мало б оформлюватися поліцією, якщо б його проведення судовим слідчим могло відбутися із суттєвим запізненням, а зміна обстановки негативно позначитися на фіксації слідчої картини. За цих умов, зібрані поліцією первинні матеріали визнавалися цілком законними та необхідними, а також безперешкодно надавалися суду для їх вивчення. В інших випадках судовий слідчий мав ретельно перевіряти надані йому сторонами процесу первинні матеріали та за необхідності проводити повторні опитування свідків, складати акт огляду місця вчинення злочину, вилучати речові докази тощо [1, с. 69]. З цього приводу відомий правознавець того часу П. І. Люблінський у своїх публікаціях зазначав, що у слідчому, у цьому усеосяжному органі, поєднуються разом обов'язки судді, обвинувача, захисника і навіть органу поліції [10, с. 185].

Цікавою для вивчення функції досудового розслідування виявилася праця професора В. П. Даневського «Наше попереднє слідство, його недоліки і реформа» (Санкт-Петербург, 1895 р.) [4]. У вказаній книзі проведено змістовний аналіз діяльності органів попереднього слідства у постреформенний період. Автором висвітлювалися проблеми, що мали місце під час розслідування злочинів, зокрема: збирання доказів, провадження прокурорського нагляду, застосування заходів кримінально-процесуального примусу, дотримання процесуальних строків, організації діяльності судових слідчих та їх взаємодії з іншими учасниками кримінального процесу. Важливим є те, що В. П. Даневський мав досвід роботи присяжного засідателя та захисника в кримінальних справах у Харківському окружному суді. Ця практика ним активно використовувалася в науковій діяльності. Таким чином, у наведених працях детально розкривається специфіка роботи органів попереднього слідства на території України у другій половині XIX ст. На думку В. П. Даневського, принциповим недоліком тодішнього судочинства було те, що попереднє слідство знаходилося в інквізиційному стані [4, с. 6]. Функція судового слідчого полягала в оцінці доказових матеріалів, зібраних і наданих йому сторонами процесу, а вже потім на підставі проведеного аналізу, ним вирішувалося питання про подальший рух кримінального провадження [4, с. 8]. До того ж автор критично охарактеризував тодішнє функціональне спрямування органів попереднього слідства. Оскільки, слідчий відповідно до чинного законодавства, мав поєднувати функцію захисту та обвинувачення. Досліджуючи докази, він оцінював їх рівнозначно: як ті, що обвинувачують особу, так і ті, що її виправдовують. Проте, насправді, вважає науковець, за своєю сутністю діяльність слідчого мала здебільшого розшуковий характер. Основна його увага приділялася викриттю винної особи. Таким чином, судовий слідчий за своєю природою схилився до сторони обвинувачення, ніж до захисту. Крім цього, В. П. Даневський переконував, що недопустимо поєднувати попереднє слідство з розшуком, адже це вкрай негативно впливає на змагальницький процес. Ефективне попереднє слідство, на думку вченого, мало зводитися до неупередженої та об'єктивної оцінки доказів, а також підготовки та оформлення матеріалів справи для подальшого їх розгляду в суді. Водночас, якщо доказів не вистачало, слідчому необхідно було б звертатися до поліцейських чинів з дорученням про проведення додаткової перевірки та повертати матеріали для доопрацювання. В іншому випадку зазначена справа підлягала закриттю [4, с. 10-11].

Для визначення функціональної спрямованості попереднього слідства в умовах реорганізації системи судових та правоохоронних органів особливо корисною є праця М. О. Буцьковського «Нариси судових порядків за статутами 20 листопада 1864 р.» (Санкт-Петербург, 1874 р.). Вчений писав: «...Нетъ сомнѣнія, что предварительное слѣдствие имѣеть весьма важное назначеніе въ уголовномъ процессѣ: оно розыскиваетъ и собираетъ тѣ матеріалы, разработка которыхъ при слѣдствіе судебномъ составляетъ основу уголовного приговора» [2, с. 45]. Таким чином, автором наголошується на важливості реалізації функції розслідування судовим слідчим. Основна його робота полягала у вивченні наданих йому поліцією та захисниками матеріалів та, дотримуючись відповідної процесуальної форми, оцінці доказів. За умови, якщо доказової бази було недостатньо, то судовий слідчий доповнював її шляхом проведення додаткових слідчих (розшукових) дій.

Варто зауважити, що основною функцією судового слідчого була процесуальна фіксація відомостей, зібраних поліцією за допомогою «розшуків», словесними розпитуваннями, негласним спостереженням, проведенням обшуків і виїмок у будинках. Проте не можна не враховувати і той факт, що слідчого було наділено функціями обвинувачення, захисту та розслідування. У статтях 264 – 265 Судових статутів 1864 р. регламентувалося, що судовий слідчий, залишаючись неупередженим, повинен був здійснювати усі заходи, необхідні для провадження слідства, знаходити обставини як ті, що викривають обвинуваченого, так і ті, що виправдовують його [5, с. 25]. Фактично допускалося поєднання в одному суб'єкті виконання двох самостійних функцій кримінально-процесуальної діяльності: розслідування і вирішення кримінальних справ по суті [6, с. 157].

Ретроспективний аналіз правової думки другої половини XIX ст. дозволив дійти висновку, що розвиток та удосконалення функціональної моделі органів, уповноважених реалізувати функцію попереднього слідства, відбувався під впливом низки політичних, економічних та соціальних процесів, що мали місце в державі. Ці явища були взаємопов'язаними та слугували каталізатором поживлення правової думки в науковому середовищі. Відмежування попереднього слідства від діяльності органів адміністративно-виконавчої влади безумовно позитивно позначилося на якості роботи органів правосуддя, особливо це покращило ефективність попереднього слідства. Відтак відбулася чітка спеціалізація слідчої роботи та системно регламентовано діяльність уповноважених органів у частині розслідування злочинів. Саме на цей період припадає зародження слідчого апарату, що стало основою для подальшої розбудови системи органів досудового розслідування в Україні. Досвід запровадження інституту судових слідчих у дореволюційній Росії свідчить про важливість цього інституту для здійснення кваліфікованого кримінального провадження. Функція досудового розслідування в дореволюційний період реалізовувалася через здійснення кримінального провадженнями щодо вчинених злочинів, збирання доказів як тих, що викривають винну особу, так і тих що її виправдовують. Таким чином, у процесуальному статусі судового слідчого поєднувалися обов'язки захисту та обвинувачення.

Список використаних джерел:

1. Арсеньев К. К. Судебное следствие : сборник практ. заметок. Санкт-Петербург : тип. В. Демакова, 1871. 361 с.
- Буцковский Н. А. Очерки судебных порядков по уставам 20 ноября 1864 года : соч. сенатора Н. Буцковского. Санкт-Петербург : тип. Скарятина, 1874. 616 с.
- Гугасари Е. С. Роль уголовно-процессуального законодательства Российской империи в борьбе с терроризмом (вторая половина XIX – начало XX в.) // Вестник ТГУ. 2013. Вып. 6. С. 214-218.
- Даневский В. П. Наше предварительное следствие, его недостатки и реформа. Москва : т-во скоропеч. А. А. Левенсон, 1895. 89 с.
- Деришев Ю. В. Историко-правовой аспект проблемы «единого» следственного аппарата России // Проблемы предварительного следствия и дознания. Москва : НИИ МВД России, 1997. С. 25-31.
- Калюжный А. Н. Сравнительный анализ моделей предварительного расследования по Уставу уголовного судопроизводства Российской империи 1864 г. и по УПК РСФСР 1922 г. / А. Н. Калюжный, В. Н. Чаплыгина // Актуальные проблемы российского права. – 2015. – № 1 (50). – С. 155-159.
- Кони А. Ф. Отцы и дети судебной реформы: (К пятидесятилетию судеб. уставов). 1864 – 20 ноября 1914 г. Москва : т-во И. Д. Сытина, 1914. 296 с.
- Курас Т. Л. Вопросы подсудности дел судебным палатам в Российской империи (1864–1917) // Сибирская ссылка : Сб. науч. ст. Вып. 4 (16). Иркутск : Отгиск, 2007. 529 с.
- Муравьев Н. В. Из прошлой деятельности : статьи по судебным вопросам. Санкт-Петербург : тип. М. М. Стасюлевича, 1900. 564 с.
- Очерки развития российского уголовно-процессуального законодательства; под науч. ред. И. В. Смольковой. – М. : Юрлитинформ, 2011. 389 с.
- Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : 4-е изд. Санкт-Петербург : тип. т-ва «Общественная Польза», 1912. 579 с.